

Блинова, О. Є. До проблеми акультурації трудових мігрантів України в іноетнічному середовищі [Текст] / О. Є. Блинова // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К., 2008. – Т.Х, част.4. – С. 47-54.

Ключові слова: міграція, трудова міграція, акультурація, працевлаштування за кордоном, етнічність, етнічна самосвідомість, культура.

Ключевые слова: миграция, трудовая миграция, аккультурация, трудоустройство за границей, этничность, этническое самосознание, культура.

О.Є. Блинова

ДО ПРОБЛЕМИ АКУЛЬТУРАЦІЇ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ УКРАЇНИ В ІНШОЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

В основі сучасної еміграції з України лежать виїзди громадян України з метою працевлаштування за кордон. Згідно зі звітом Генерального секретаря ООН із моніторингу світового населення, присвяченого міжнародній міграції та розвитку, Україна посідає четверте місце за кількістю міжнародних мігрантів.

Унаслідок важкої економічної ситуації в Україні, значного дефіциту робочих місць на ринку праці продовжується виїзд громадян з України до країн далекого зарубіжжя та Російської Федерації з метою працевлаштування. Сезонне, тимчасове працевлаштування або “човникові” поїздки за кордон у непростих економічних умовах перехідного періоду, на жаль, стали чи не основним способом виживання для багатьох українських сімей. Українські громадяни готові їхати за кордон без знань мови, права, кваліфікації, навіть на нелегальну роботу, що робить їх вразливими до потерпання від цілої низки порушень прав людини та потрапляння в небезпечні ситуації.

Серед основних внутрішніх чинників поширення трудової міграції громадян України за кордон відмічають низький рівень життя та високий рівень безробіття, фемінізацію бідності й міграції, гендерну дискримінацію, низький рівень обізнаності з проблеми, недоліки правового захисту,

корупцію, психологічні чинники. Внаслідок нелегального перебування на території іншої країни громадяни часто потрапляють у скрутне, а часто й рабське становище: їхні права не охороняються ні трудовим, ні цивільним законодавством, і часто безкарно порушуються, не виконуються умови попередньої домовленості щодо розміру заробітної плати та порядку її виплати, їх шантажують, умови роботи та проживання залишають бажати набагато кращого тощо [11].

Відповідно до ст. 1 Конституції України, українська держава є демократичною, соціальною і правовою, тому вона має забезпечити кожній людині можливість працювати та отримувати за свою працю гідну винагороду. Це передбачає і правовий захист її громадян, які працюють за кордоном, підготовку й укладання відповідних міждержавних договорів про працевлаштування українських громадян за кордоном. Трудова міграція з країни повинна розвиватися під контролем держави і з її активною участю. Контроль держави має включати її відповідальність за дотримання прав мігрантів та захист прав своїх громадян на території іноземної держави, захист прав громадян, котрі звертаються за послугами до приватних фірм з працевлаштування [10].

Треба визнати той факт, що працевлаштування за кордоном є важливим джерелом формування середнього класу, інструментом включення до міжнародного ринку праці, інтеграції до міжнародної спільноти через розвиток безпосередніх людських контактів тощо. Водночас, масова трудова міграція працездатного населення має серйозні негативні наслідки. Це й економічні втрати (відсутність надійних механізмів перерахування отриманих за кордоном доходів), соціально-трудова (дискримінаційні умови праці та її оплати, відсутність правового врегулювання захисту трудових і соціальних прав), психологічні проблеми (пов'язані з психологічною та соціально-психологічною адаптацією людини в іноетнічному середовищі), проблеми сім'ї (розрив родинних стосунків, у результаті чого діти залишаються без батьківського піклування протягом кількох років).

Внаслідок цього трудову міграцію можливо розглядати як тимчасовий вихід для країни в період складних економічних та соціальних трансформацій.

Уваги науковців потребують проблеми соціально-психологічної адаптації трудових мігрантів України в іноетнічному середовищі, вивчення її механізмів, характеру та спрямованості, проблеми етнічної самоідентифікації – ціннісні орієнтації особистості, історичний і особистий досвід, проблеми рідної мови і національної культури, проблеми трансформації етнічної свідомості в процесі асиміляції, спілкування і взаємодія представників різних етносів і культур, етнічні стереотипи, збереження української субкультури в умовах іншокультурного оточення тощо. Етнічна самосвідомість була предметом дослідження в працях Г.Лебона, Г.Тарда, К. Юнга, Ю.Бромля, О.Донченко, П.Гнатенка, Л.Орбан-Лембрик, М.Пірен та ін. [1; 5; 6; 7; 8]. Етнічна свідомість являє собою складне соціально-психологічне явище, яке можна розглядати як “усвідомлення націями себе як суб'єкта історії, своїх ідей, інтересів, цінностей, свого місця у світі. Етнічна свідомість – ... процес, що виражає здатність етносу побачити у своїй етнічній спільності те єдино особливе, унікальне, що дозволяє відрізнити себе від інших етносів, ідеологічне виправдання хоча б уявного виділення себе в середовищі інших етносів” [1; с. 41].

Специфіка етнополітичної ситуації в Україні полягає в тому, що державотворчий процес відбувається в умовах денационалізованого населення. Багато в чому деструктивні процеси, що відбуваються в соціумі та фіксуються свідомістю особи, пов'язані з цим.

В останні десятиріччя, коли етноси і культури з особливою інтенсивністю взаємодіють одне з одним, запозичають значущі елементи, зазнають масштабних модифікацій і навіть трансформацій, неминуче повинні загостритися етнопсихологічні проблеми особистості, що шукає для себе нове місце в етнокультурному цивілізованому світі, який змінився.

Можна розглядати дві протилежні тенденції – прагнення до самоізоляції, що іноді проявляється у формі націоналістичної та релігійно-

націоналістичної агресії, і прагнення до асиміляції, аж до втрати національної самоідентичності, розчинення в іншій культурі [2; 4]. Вхід людини в інше етнічне середовище, акультурація, тобто надбання людиною як представником однієї нації, тих чи інших форм культури іншої нації, що відбувається в процесі взаємодії, можуть мати різні наслідки. Найбільш явно тут проступають дві протилежні ідеї – прагнення до консервації і самоізоляції (що часто поєднуються з відвертою ксенофобією, агресивністю і насильством, чому яскраве свідчення – розквіт націоналістичного і релігійно-націоналістичного тероризму) і прагнення до асиміляції, втрати національної самоідентичності, своєрідне “забуття” в космополітизмі “глобального” світу. Те й інше є порушенням нормальної соціально-психологічної адаптації людини у світі, який змінюється й неперервно ускладнюється.

Мета дослідження полягає у вивченні сучасного стану самосвідомості й особистісних особливостей трудових мігрантів України з етнопсихологічної точки зору, зокрема, рівня соціально-психологічної адаптованості мігрантів у зв'язку з перебуванням у чужому етнічному середовищі.

Розширення контактів з іншими культурами – тимчасових і тривалих – зумовлює потребу в соціально-психологічному осмисленні соціально-культурологічних та психологічних чинників, що керують поведінкою особистості в іноетнічному суспільстві. Відповідно на основі узагальнення й систематизації фундаментальних культурних, соціальних, психологічних складових має бути сконструйована цілісна соціально-психологічна концепція, яка потенційно детермінує комунікативний діалог культур. Це дасть можливість теоретичного моделювання комунікативних актів, досягнення адекватної реакції, усвідомлення причин некоректної перцепції, наслідків культурної інфільтрації інформації в процесі міжкультурної взаємодії.

Як відмічає Орбан-Лембрик Л.Е., у західних дослідженнях акультурації склалися три основних теоретичних і емпіричних підходи в проведенні науково-дослідної роботи в цій галузі:

- з урахуванням стресу та його подолання (підхід, пов'язаний із психологічними моделями стресу, застосовується для вивчення переміщення в іншу культуру та адаптації до неї);

- з погляду культурного навічання (головна увага приділяється соціальній психології міжкультурних контактів і процесам, які пов'язані із засвоєнням культурно-специфічних навичок, необхідних для того, щоб вижити й досягти успіху в новому оточенні);

- з точки зору соціальної ідентифікації (основна увага зосереджується на сприйманні себе та оточення, охоплюючи оброблення інформації про власну та інші групи) [6].

Згідно соціально-психологічним дослідженням Поршнева Б.Ф. найдавнішим принципом конституювання людської спільності є психологічне розмежування з якими-то “вони”, тобто із зовнішніми по відношенню до даної спільності людьми. Для того щоб з’явилося суб’єктивне “ми”, треба зустрітися та виокремитися від “вони”. Інакше кажучи, поняття “вони” є більш первинним, ніж поняття “ми”. Пройшли тисячоліття, поки з’явилася думка, що “ми” може співпадати з усім людством і, отже, не протистояти ніякому “вони”. “Ми” формується завдяки взаємному уподібненню людей, тобто дії механізмів наслідування і зараження, а “вони” – через лімітування цих механізмів, через заборону наслідування або відмову людини від наслідування. Не існує такого “ми”, яке не протиставлялося б якимось “вони” [9].

Американський антрополог Ф. Бок у вступі до збірника статей з культурної антропології («Culture Shock») надає таке визначення культури: «Культура в найширшому сенсі слова – це те, чому ти стаєш чужинцем, коли залишаєш свій дім. Культура містить у собі всі переконання та очікування, які висловлюють і демонструють люди... Коли ти у своїй групі, серед людей,

з якими маєш загальну культуру, тобі не треба обмірковувати і проектувати власні висловлювання і вчинки, оскільки всі – і ти, і вони – бачите світ у принципі однаково, знаєте, чого чекати один від одного. Коли ви знаходитесь в чужому суспільстві, ви відчуваєте труднощі, беспорядність та дезорієнтованість, які можна назвати культурним шоком.” Сутність культурного шока – конфлікт старих і нових культурних норм і орієнтацій, старих – що властиві індивіду як представнику того суспільства, яке він залишив, і нових, що представляють те суспільство, до якого він прибув. Культурний шок – це конфлікт двох культур на рівні індивідуальної свідомості [3].

За думкою Ф.Бока, існують п'ять способів вирішення цього конфлікту.

Перший спосіб можна умовно назвати геттоїзацією (від слова гетто). Він реалізується в ситуаціях, коли людина потрапляє до іншого суспільства, але намагається або змушена (із-за незнання мови, природної боязкості, віросповідання або за якими-небудь іншими обставинами) уникати контактів з іншою культурою. У цьому випадку вона намагається створити власне культурне середовище, відгороджуючись від впливу іншокультурного середовища.

Другий спосіб вирішення конфлікту культур – асиміляція. У випадку асиміляції індивід, навпаки, повністю відмовляється від власної культури та намагається цілком засвоїти необхідний для життя культурний багаж іншої культури. Причиною труднощів є або недостатня пластичність особистості, або опір того культурного середовища, до якого людина намагається ввійти.

Третій спосіб – проміжний, що передбачає культурний обмін і взаємодію. Для того щоб обмін здійснювався адекватно, тобто збагачуючи обидві сторони, потрібні доброзичливість та відкритість з обох сторін, що на практиці зустрічається, на жаль, надзвичайно рідко, зокрема, коли сторони є нерівними: одна – автохтони, інша – емігранти.

Четвертий спосіб – часткова асиміляція, коли індивід жертвує власною культурою частково на користь іншоетнічного середовища, тобто в якій-

небудь одній сфері життя: наприклад, на роботі керується нормами і вимогами іншокультурного середовища, а в сім'ї, у релігійній сфері – нормами своєї традиційної культури. Така практика подолання культурного шока є найбільш поширеною.

П'ятий спосіб подолання конфлікту культур – колонізація. Про колонізацію мова йдеться, коли представники чужої культури прибувають у країну, активно нав'язують населенню власні цінності, норми і моделі поведінки. У цьому контексті термін колонізація не має політичного звучання й оцінного характеру, а є просто описанням певного типу взаємовідносин культурних і ціннісних систем. Формою культурної колонізації є певна “американізація” життя в Західній Європі після другої світової війни, що пов'язана із широким розповсюдженням зразків і моделей поведінки, які властиві американській (масовій) культурі. “Росія тільки протягом ХХ століття відчула дві хвили культурної колонізації. Перша з них пов'язана з большевистською індустріалізацією, що зруйнувала уклад життя в сілі й у місті, впровадила нові культурні форми і життєві стилі, що доволі рідко зустрічалися раніше. З другою хвилею колонізації ми маємо справу зараз, коли у всіх сферах життя – від сексу до бізнесу, від кулінарної практики до державної організації – ми спостерігаємо активне впровадження західних за походженням цінностей, норм, поведінкових і організаційних моделей” [3].

У соціальних і політичних науках такі процеси мають назву модернізація, яка має оцінний характер і передбачає, що нові моделі, які змінюють старі, є більш сучасними, відповідають більш високому ступеню розвитку, а тому вони в певному сенсі “досконаліші”, “кращі” за старі. Термін “культурна колонізація” у ціннісному відношенні є нейтральним, він позначає й описує процес заміщення власних норм, цінностей, моделей і зразків поведінки відповідними нормами, цінностями, моделями і зразками, що надішли ззовні, з іншокультурного середовища.

Науковою проблемою може бути спроба дослідити – який зі способів подолання “культурного шока” найбільш властивий українським заробітчанами, яким чином долаються протиріччя між нормами етнічної самосвідомості та необхідністю адаптуватися в іншокультурному етнічному середовищі.

Проблема втрати або часткової дезактуалізації етнічної (національної) самосвідомості (а вона неминуче має місце навіть у соціально благополучних регіонах) далеко не у всіх мігрантів протікає безболісно. Часто ми стикаємося тут зі зниженням соціальної активності, зростанням апатії, часом виникає прагнення до групової ізоляції за етнічною ознакою, комунікація утруднена, ціннісні орієнтації можуть зазнавати хаотичних і навіть деструктивних для соціуму метаморфоз, внаслідок чого етнічно дезадаптована особистість стає по суті маргінальною і вимагає психологічної допомоги.

Неминуче в умовах міграції руйнування етнічних (національних) стереотипів, необхідність їх вуалювати або коректувати в процесі комунікації з особами домінуючого в даному регіоні етносу, як правило, веде до ускладнення об’єктивізації етнічної специфіки.

У дослідженнях, присвячених адаптації мігрантів відзначено, що насамперед соціально-психологічна дезадаптованість особистості виражається в нездатності задоволення власних потреб і домагань. З іншого боку, особистість, що має порушення адаптації або повну дезадаптованість, не в змозі задовільно йти назустріч тим вимогам і очікуванням, які пред’являють до неї соціальне середовище і власна соціальна роль, її провідна в даному середовищі професійна або інша мотивована ззовні і зсередини діяльність. Однією з ознак соціально-психологічної дезадаптованості особистості є переживання нею тривалих внутрішніх і зовнішніх конфліктів без знаходження психічних механізмів і форм поведінки, необхідних для їх розв’язання. Указується, що етнічна самосвідомість людини в чужому етнічному оточенні, як правило, перебуває

в стані зтяжнього стресу. Етнічна самосвідомість більшої частини мігрантів перебуває в стані важкого внутрішнього конфлікту: з одного боку, ці люди гостро усвідомлюють свою етнічну належність, з іншого – значною мірою втратили найважливіші для них критерії етнічної самоідентифікації (мову, культуру, традиції) [4].

Результати етнопсихологічного анкетування мігрантів зафіксувало почуття “етнічної відчуженості”, яке породжується, насамперед, тривогою і невпевненістю у власному соціальному статусі, істотне число респондентів вважає, що жити “спокійніше і краще” компактно серед представників своєї нації, причому далеко не у всіх випадках причинами такого вибору є економічні або культурні переваги [4]. Автор відмічає, що деякі респонденти зазначили, що “повністю байдужі” до власної національної приналежності, “не бажають про це думати” і щиро вважають себе благополучними в психологічному відношенні людьми. У цих випадках можна говорити про штучний “космополітизм” (позаетнічність) Я-образу, що, як правило, не спирається на реальні світоглядні установки, зрілі й продумані. Водночас, це може бути свідченням кризового стану етнічної культури, який є відображенням загальної кризи в Україні. Він породжує байдужість до культурних цінностей свого народу (для багатьох на першому місці стоїть проблема елементарного виживання), нездатність до чіткого культурного самовизначення. Загальне відчуття “розмивання” позитивного етнічного автостереотипу нерідко є однією з причин, що викликають пригніченість і почуття етносоціальної безперспективності в умовах відірваності від рідного національного середовища.

Висновки. В умовах динамізації взаємодії різних культур у сучасному світі виникає питання: яким буде шлях їх подальшого розвитку та взаємовпливу? Метою взаємодії культур є не тільки спілкування, співпраця, спільне вирішення проблем, пізнання інтересів, потреб, цінностей, менталітету іншої культури, але також соціальна самореалізація суб’єкта однієї культури (індивіда, групи, нації) через взаємодію і взаємодоповнення з

репрезентантом іншої культури. Іntenціональний світ окремої особистості об'єктивно потребує взаємодії, спілкування з іншим, "чужим" світом, аби ділитися власними почуттями, думками, переживаннями, а також засвоювати чужі. У цьому напрямку вважаємо перспективними дослідження психологічних та соціально-психологічних аспектів акультурації трудових мігрантів України в умовах іншокультурного етнічного середовища з метою покращення адаптації, самореалізації особистості, нівелювання негативних наслідків еміграції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография. – М.: Наука, 1983. – 272 с.
2. Залевский Г.В. Личность и фиксированные формы поведения. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – 336 с.
3. Ионин Л.Г. Социология культуры. – М., 1996. – С. 17–20, 34–37.
4. Кайгер В.И. Об исследовании проблем психологической адаптации немцев-переселенцев в Украине в 1993-1998 гг. из стран бывшего СССР // Психологія на перетині тисячоліть: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. В 3 т. - К.: Гнозис, 1999. – Т.1. - С. 539-543.
5. Налчаджян А.А. Этнопсихологическая самозащита и агрессия. Учебное пособие для вузов. – Ереван: Огебан, 2000. – 408 с.
6. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Підручник: У 2 кн. Кн. 2: Соціальна психологія груп. Прикладна соціальна психологія. – К.: Либідь, 2006. – 560 с.
7. Павленко В.М., Таглін С.О. Етнопсихологія: Навчальний посібник. – К.: Сфера, 1999. – 407 с.
8. Пірен М.І. Основи етнопсихології: Підручник. Вид. 2-е доп. – К., 1998. – 436 с.
9. Поршнев Б. Социальная психология и история. – М.: Наука, 1979. – 232с.

10. Серова І.І. Сучасні світові тенденції протидії нелегальній міграції та їх вплив на боротьбу з торгівлею людьми / Співробітництво держави і громадськості з питань протидії торгівлі людьми: Збірник наукових праць. – Київ – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр.справ, 2004.
11. Соціально-педагогічна та психологічна проблема з дітьми трудових мігрантів: Навчально-методичний посібник / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І. Цушка. – К.: ФОП “Купріянова”, 2007. – 240 с.